

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичні узагальнення та розроблено методологічні основи щодо вирішення наукової проблеми розвитку ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств. Результати дисертаційного дослідження дозволили зробити наступні висновки та пропозиції теоретичного, методологічного і науково-прикладного характеру:

1. На основі аналізу існуючих тенденцій розвитку використання земельних ресурсів у Причорномор'ї, встановлено, що перспективним напрямком є стратегія ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств, яка синтезує позитивні сторони системи контурно-меліоративного й «органічного» землеробства, знижуючи деградаційні процеси земельних ресурсів.

2. Визначено, що деструктивні явища ресурсокористування підприємств – це будь-які події і процеси, що порушують раціональне використання і відтворення ресурсної бази господарства. У контексті земельних ресурсів вони призводять до погіршення якісних характеристик ґрунтів, втрати сільськогосподарськими угіддями характеристик головного засобу виробництва у сільському господарстві. З позицій системного підходу проведено класифікацію деструктивних явищ за такими ознаками, як час прояву, територіальний масштаб, тенденції розвитку, напрям впливу, джерела походження. Встановлено, що наслідки дії деструктивних явищ зумовлюють такий екологічний стан земельних ресурсів, як природний, рівноважний, кризовий, критичний і катастрофічний, що визначає масштаб негативних змін у ґрунті і комплекс заходів ресурсоощадної діяльності.

3. Досліджено історичний розвиток економічної науки, який відзеркалює той факт, що використання земельних ресурсів тривалий час мало антропоцентричний характер, розглядаючи землю як елемент природної системи для отримання максимального прибутку. Екстенсивне використання земель в умовах адміністративно-командної системи було обґрунтовано існуючою, на той час доктриною радянської науки, орієнтованою на зростання обсягів виробництва завдяки розширенню посівних площ, у результаті чого було порушено гармонізацію відносин суспільства з природою, і зокрема в землекористуванні. Доведено необхідність в умовах ринкових трансформацій аграрного сектора економіки розробки концептуальних основ та механізмів розвитку ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств, в основі яких є інноваційні технології, які гармонійно поєднують інтенсифікацію виробництва, збереження довкілля і високу якість продукції.

4. Визначено, що ресурсоощадна діяльність аграрних підприємств являє собою наукову, практичну, організаційну, комерційну та інформаційну діяльність, спрямовану на раціональне використання усіх видів ресурсів, виходячи з існуючого рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, з одночасним зниженням антропогенного навантаження на навколишнє середовище. Чинники ресурсоощадної діяльності справляють свій вплив

лише в комплексі на основі об'єднання в оптимальному співвідношенні техніко-технологічних, організаційних і соціально-економічних факторів, що забезпечує сталий розвиток аграрного виробництва.

5. Обґрунтовано основні принципи ресурсоощадної діяльності підприємств, зміст яких полягає в системності, комплексності, цілісності, довгостроковій перспективі, нормативності, взаємовідповідальності, інформаційності, врахування вартості упущених можливостей, платності, економічного стимулювання, відшкодування збитків, «забруднювач сплачує». Встановлено, що реалізація ресурсоощадної діяльності досягається шляхом організації ведення моніторингу, який включає такі етапи, як спостереження, аналіз, прогнозування змін, інформаційна підтримка управлінського рішення. У контексті аналізу даних моніторингу вдосконалено систему оцінки ефективності використання земельних ресурсів на підставі показника «землеємкість», який являє собою відношення грошової оцінки землі до вартості продукції з одиниці площі. Запропоновано коефіцієнт ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, що визначається як відношення ресурсу родючості поля за еколого-агрохімічним паспортом земельної ділянки до фактичної урожайності зернових культур. Ефективність використання потенціалу аграрного підприємства визначається як сума коефіцієнтів ефективності використання природно-ресурсного потенціалу кожної земельної ділянки підприємства.

6. На підставі ретроспективного аналізу розвитку сільськогосподарського землекористування Причорномор'я, встановлено, що посилення антропогенного впливу на ґрунт відбувалося в міру вдосконалення знарядь обробітку ґрунту, розширення асортименту культур і зміною соціально-економічних формацій суспільства. Вершиною ж деградаційних процесів ґрунтів став період соціалістичного способу господарювання на землі, які знайшли своє продовження в умовах ринкової економіки. Нині сільськогосподарська освоєність території України складає 69,2 %, а ступінь розораності сільськогосподарських угідь – 78,7 %, у результаті чого зросло до 15 млн га площа еродованих сільськогосподарських угідь, в тому числі 11 млн га орних земель. На фоні скорочення обсягів використання органічних і мінеральних добрив сформувалась чітка динаміка зниження вмісту поживних речовин у ґрунтах. У Причорноморському регіоні мають місце аналогічні процеси і явища, хоча в Миколаївській області, вони значно перевищують середні показники по Україні. За тридцятирічний період (1980-2008) середньорічне зменшення вмісту гумусу в ґрунтах області збільшилось у 4,3 рази порівняно зі сторічним періодом (1880-1980). При збереженні такої динаміки середньозважений вміст гумусу в ґрунтах області на період до 2025 року досягне критичного значення, що складатиме 2 %. Такі деструктивні явища складають продовольчу і національну загрозу країні.

7. Для подолання негативних тенденцій у використанні земельних ресурсів запропоновано механізм збереження якості земель, переданих

сільськогосподарським підприємствам в оренду на підставі контролю якісних характеристик ґрунтів, що буде здійснюватись інспекцією обласного проектно-технологічного центру «Облдержродючість». Розроблено методику визначення збитків, зумовлених погіршенням якісного стану ґрунтів за певний період на основі даних еколого-агрохімічної паспортизації земельних ділянок. Для оцінки рівня забрудненості ґрунтів та продукції рослинництва запропоновано інтегральний індекс безпеки, який дозволяє об'єктивно встановити ступінь їх забруднення різними речовинами.

8. Запропоновано механізм регламентації адміністративної відповідальності за відхилення від освоєння проектів землеустрою, що враховує повторність та питому площу, на якій це порушення виявлено, недотримання вимог агробіологічних властивостей культур у сівозміні. Для адекватного відшкодування збитків, зумовлених деградацією ґрунтового покриву, запропоновано внести зміни та доповнення до нормативно-правових актів, які розкривають відмінність формулювання «збитки від погіршення якісного стану ґрунтів» на «недоодержаний дохід». Розмір орендної плати слід розглядати через призму двох її складових. Перша, що складає 3 % у формі орендної плати виплачується орендодавцю земельної ділянки, а друга – сума витрат, зумовлених відновленням якісних параметрів ґрунтів. При цьому ці кошти спрямовуються на спеціальний рахунок, з якого вони будуть використовуватись на заходи зі збереження і відтворення родючості ґрунту.

9. Обґрунтовано, що однією з причин недостатнього ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств є диспаритет цін продукції аграрного сектора і промисловості, коефіцієнт якого за період 1991-1995 рр. складав 4,6, а станом на 2009 рік він досягнув значення 6. Для зменшення диспаритету цін держава повинна забезпечити рівні умови для функціонування сільського господарства і промисловості. Стандарт середньої норми прибутку на сільськогосподарську продукцію повинен прийматися на рівні норми прибутку від промислового капіталу. Формування ціни здійснюється на підставі собівартості продукції і ціни землі. Усунення диспаритету цін досягається завдяки протекціоністській політиці держави у формі державних програм, з відповідним їх фінансуванням, спрямованих на збільшення попиту на продукцію або зниження витрат виробництва, закупівлі урожаю або надання під нього кредиту для гарантування та підтримки цін, субсидування сільського господарства. Однією з важливих умов усунення диспаритету цін є скорочення площі орних земель, вилучення з економічного обігу деградованих і малопродуктивних земель.

10. Встановлено, що бюджетне фінансування заходів з раціонального використання та охорони земельних ресурсів в Україні складає лише 2,5-4,5 % від норми, передбаченої законом України «Про плату за землю», яка складає 30 % від надходжень плати за землю, а з прийняттям чинного Податкового кодексу України взагалі не підтримується централізоване та цільове використання коштів, що надходять від справляння земельного

податку. Іпотечне кредитування під заставу земельних ділянок після зняття мораторію на купівлю-продаж земельних паїв зможе забезпечити надходження в аграрний сектор 385,6 млрд грн інвестицій. З цією метою вдосконалено методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, що, на відміну від існуючої, яка ґрунтується на рентному доході при виробництві зернових культур у межах усієї України, враховує перелік провідних культур, які культивуються в регіонах. Запропоновано методику оцінки ступеня ліквідності земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта ліквідності, що враховує комплексну оцінку якості ґрунтів та місцезнаходження земельної ділянки. Джерелами фінансування на відновлення якісних параметрів земельних ділянок будуть амортизаційні відрахування від капітальних витрат на поліпшення земель. У цьому зв'язку капітальні витрати на поліпшення земель запропоновано віднести до третьої групи основних фондів, що дозволить активізувати надходження коштів на спеціальний рахунок. Доведено, що забезпечення аграрних підприємств фінансовими ресурсами страхових виплат повинно здійснюватись за умови регламентації їх господарської діяльності на підставі проектів землеустрою. При цьому оцінка збитків, заподіяних страховим випадком якісному стану ґрунтів, визначається на підставі даних еколого-агрохімічної паспортизації земельних ділянок.

11. Відповідно до визначених пріоритетних напрямів стратегії енерго- і ресурсозбереження держави розроблено концепційні положення розвитку ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств. Доведено, що в основі впровадження ресурсоощадних технологій є органічне землеробство, яке ґрунтується на використанні мікробіологічних препаратів серії ЕМ (ефективні мікроорганізми) у компостах супутньої частини урожаю зернових культур. Обґрунтовано, що поліпшення якісного стану ґрунтів, за рахунок відновлення вмісту в них елементів живлення рослин, органічної речовини, в умовах дефіциту органічних і високої вартості мінеральних добрив забезпечується шляхом внесення в ґрунт супутньої частини продукції зернових культур, що дозволяє зекономити лише в межах Миколаївської області на ринку азотних, фосфорних і калійних добрив 221,7 млн грн. Економічний ефект внесення в ґрунт подрібненої маси супутньої продукції порівняно з внесенням перепрілого гною за гумусним еквівалентом вищий у 3,8 рази, що визначає перспективність її використання в компостах з ефективними мікроорганізмами.

12. На основі модельного дослідження встановлено, що на компостах, виготовлених з чорнозему південного слабогумусного та супутньої продукції озимої пшениці з використанням мікробіологічних препаратів серії ЕМ більш інтенсивна гуміфікація відбувається при використанні «Байкал ЕМ-1». Доведено позитивний вплив мікробіологічних препаратів на мікроелементний склад ґрунту, зокрема зростання в ньому вмісту рухомих

форм цинку, міді та кобальту. Визначено екологічний ефект від використання мікробіологічних препаратів серії ЕМ, який проявляється у зниженні вмісту в ґрунті важких металів. Так «Байкал ЭМ-1» зменшує концентрацію рухомого свинцю порівняно з контролем на 17,4 %.

Доведено, що обробка супутньої продукції озимої пшениці розчинами мікробіологічних препаратів прискорює процес її гуміфікації, збільшуючи надходження в ґрунт поживних речовин – рухомого фосфору на 36 % з препаратом «Байкал ЭМ-1», обмінного калію на 11,5 % і органічної речовини ґрунту на 16,7 % з препаратом «ЭМ-А». Внесення подрібненої супутньої продукції, обробленої мікробіологічними препаратами, забезпечує економічний ефект в сумі 13,6 грн/га на фосфорних добривах, 27,6 грн/га на калійних добривах, 472,5 грн/га на перепрілому гної, 2044 грн/га на зелених добривах. Найбільша економічна ефективність за прогнозом приросту урожайності при використанні соломи, обробленої мікробіологічними препаратами в якості органічного добрива, встановлено при вирощуванні кукурудзи на зелений корм і складає 816,3 грн/га.